

Katarzyna Bogacka

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Włoskie pierścienie biskupie z XIX i XX wieku w kulturze artystycznej Polski

Wstęp

Pracownie jubilerskie Rzymu i innych miast włoskich realizują setki zamówień pierścieni dla hierarchów Kościoła katolickiego od papieża poczynając, utrzymując w tej materii dominującą pozycję w Europie. Insygnia tego rodzaju należą od stuleci do tradycyjnych darów papieskich dla biskupów z całego świata odwiedzających „progi apostolskie”, a sprowadzone do krajów przeznaczenia, oddziałują na ich kulturę artystyczną, zarówno w sferze materialnej (stanowiąc ważne źródło inspiracji dla dzieł wykonywanych na miejscu, z czasem stając się darami dla muzeów lub sanktuariów), a także duchowej (wnosząc świadomość kontekstu, w jakim nastąpił dar, stając się symbolami wydarzeń historycznych i udziału w nich poszczególnych osób, a także związanych z tym treści ideowopolitycznych). Przedmiotów tych dotyczą także takie zjawiska kulturowe, jak komercjalizacja czy funkcjonowanie w kulturze masowej. Na poparcie tezy o złożonej roli kulturowej pierścieni można podać jako przykłady dzieła pochodzące z XIX i XX wieku. Od początku chrześcijaństwa w Polsce Rzym (a za nim Włochy) stanowi centrum duchowe, oddziałujące także poprzez sztukę religijną, wyznaczającą standardy formalne i ikonograficzne. W odniesieniu do insygniów modelową rolę odgrywają insygnia papieskie oraz insygnia kardynałów i biskupów przebywających w Watykanie. Percepcja i przejmowanie tych wzorców odbywa się przede wszystkim podczas podróży biskupów do Stolicy Apostolskiej, w tym przepisanych prawem kanonicznym wizyt *ad limina apostolorum*¹.

Import insygniów, w tym pierścieni, oddziałuje na rodzimą wytwórczość, o czym świadczą obecne w niej naśladownictwa i zapożyczenia. Epizody z historii poszczególnych

pierścieni są popularyzowane przez media (prasę, film dokumentalny). W ten sposób informacje o złożeniu ich w darze, jako votum, ale też o wydobyciu z grobu, stają się częścią kultury niematerialnej, kształtując obraz społeczny tego typu przedmiotów. Tezy te opierają się na długoletnich badaniach insygniów władzy kościelnej z różnych okresów, od średniowiecza do nowoczesności².

W niniejszym artykule przedstawiam szerzej wątek wpływu antyku na formę i dekoracje oraz na przesłania ideowe pierścieni włoskich należących do polskich biskupów w XIX i XX wieku. Drugim celem jest przedstawienie ich roli historyczno-kulturowej.

Dotychczasowe badania pozwalają stwierdzić, że istotną część ujawnionych do tej pory pierścieni biskupich w Polsce, z różnych okresów, ma (mniej lub bardziej pewną) proveniencję włoską. Jak wspomniano wyżej, można mówić o utrwalonej dominującej roli Włoch, a zwłaszcza Rzymu, jako centrum wytwórczości pierścieni przeznaczonych dla hierarchów Kościoła katolickiego. Jednakże niewiele spośród wykonanych tam oznak władzy duchowej sprowadzonych do Polski zostało dotychczas powiązanych ze stolicą Włoch lub innym ośrodkiem, jeszcze mniej – z nazwiskiem konkretnego złotnika. Większość stanowią więc pierścienie o niezidentyfikowanej bliżej proveniencji włoskiej. Np. spośród 24 pierścieni datowanych między 1801 a 1919 rokiem siedem było włoskich, w tym dwa o (domniemanej) rzymskiej proveniencji. W następnych dekadach XX wieku liczba pierścieni włoskich wzrosła za sprawą pierścieni soborowych, ale proporcja pozostaje podobna. Niejednokrotnie wiąże się z tym fakt, iż insygnia władzy kościelnej, w tym pierścienie, należą od stuleci do tradycyjnych darów papieskich dla biskupów z całego świata, odwiedzających „progi apostolskie”. Z Włoch sprowadzano

¹ Na podstawie bulli *Pontifex Maximus* promulgowanej przez papieża Sykstusa V 20 grudnia 1585 roku biskupi polscy obowiązani byli odbywać ją co cztery lata. Za pontyfikatu Piusa X (1903–1914) zmodyfikowano szczegółowe procedury. Kasprzak 2017: 31–32; Wójcik 1975: 177–178.

² Zob. Bogacka 2004, 2008, 2021.

je także jako okolicznościowe podarunki dla wyższego duchowieństwa. O zamówieniu pierścienia w Rzymie mowa jest np. w korespondencji z początku 1927 roku prymasa Augusta Hlonda i abpa Józefa Teofila Teodorowicza. Niezrealizowany zamiar nabycia pierścienia był inicjatywą prymasa:

Różne względy przemawiają za tym, żeby Episkopat uczcił godnym darem J[ego] Em[inencję] Ks. Pronuncjusza [Lorenzo] Lauriego z okazji jego wyniesienia do godności kardynalskiej [20 grudnia 1926]. Kilku Księża Biskupów zwróciło się już do mnie z propozycją, bym się tą sprawą zajął. Takim podarunkiem mógłby być moim zdaniem pierścień, dostosowany do kosztownego pektorału, który Jego Eminencji złożył w darze w zeszłym roku Rząd Polski. Koszta tego prezentu rozłożone na wszystkich Księża Biskupów Ordynariuszów wynosiłyby mniej więcej 250 złotych na każdego.

Przewidując zgodę Waszej Ekszelencji na sprawienie takiego upominku zasłużonemu około Kościoła w Polsce Ks. Kardynałowi, poprosiłem J[ego] Em[inencję] Ks. Kardynała Kakowskiego, by w Rzymie pierścień tej wartości nabył. Ekszelencję Waszą zaś najuprzejmiej proszę o zgodę na to kupno i o przekazanie mi podanej powyżej kwoty.

Wręczenie pierścienia odbędzie się po powrocie J[ego] Em[inencji] Ks. Kardynała Kakowskiego z Rzymu³.

Pierścienie kardynalskie z przełomu XIX i XX wieku

Pierścienie z klejnotem – okazałym, oszlifowanym kamieniem szlachetnym, często w ramie z brylantów – należą do najbardziej reprezentacyjnych i kosztownych *ornamenta episcoporum*. Do tej odmiany należą pierścienie kardynalskie, oznaczane zawsze (od spodu, pod kamieniem) herbem papieskim upamiętniającym kreację kardynalską. Dwa z nich, wybitnie podobne do siebie – biskupa krakowskiego kardynała Jana Puzyny oraz prymasa Polski Edmunda Dalbora (il. 1), znajdują się – odpowiednio – w krakowskim i poznańskim Muzeum Archidiecezjalnym. O pierwszym pierścieniu (na podstawie inskrypcji z datą 9 czerwca 1902) wiadomo, że został wręczony bp. Puzynie przez papieża Leona XIII jako oznaka kardynalska. W odniesieniu do pierścienia kard. Dalbora, który co prawda nie posiada inskrypcji, ale nosi herb kolejnego

³ Cyt. za: Krzyżowski 2019: 175–176.



Il. 1. Pierścień kardynalski(?) arcybiskupa gnieźnieńskiego i poznańskiego Edmunda Dalbora z herbem Benedykta XV, przed 1919 r., fot. Muzeum Archidiecezji Poznańskiej

papieża, Benedykta XV, przyjął, że jest analogicznej, rzymskiej proveniencji i został zapewne wręczony abp. Dalborowi podczas kreacji kardynalskiej na konsystorzu 15 grudnia 1919 roku. Mógł powstać zarówno na przełomie stuleci, jak i w 1919 roku⁴. Obecnie na podstawie analogicznego do obydwóch omawianych pierścienia z diecezji Chieti–Vasto, wykonanego w XX wieku w rzymskiej pracowni Tavanich (Bottega Fratelli Tavani)⁵, przyjął taką samą proveniencję. (Analogiczne) ukształtowanie i ornamentacja platy wiąże obydwie pierścienie polskich kardynałów ze złotym ametystowym pierścieniem biskupim, wykonanym w warsztacie włoskim w XIX wieku, przechowywanym w diecezji bolońskiej⁶. Oba pierścienie polskich kardynałów posiadają okazałe strzemionka w formie trzech mięsistych liści akantu ujętych obrączką oraz wyprofilowaną szynę przypominającą kanelowany trzon kolumny lub pilastra korynckiego.

W Rzymie, miejscu wykonania tych pierścieni, najbardziej narzucającym się wzorem kościołów, w których zastosowano ten porządek architektoniczny, są arcybazylika św. Jana

⁴ Zob. Bogacka 2021, t. 1: 90–91, 330–333; t. 2: kat. Kr-A-05, kat. Po-A-03. Tu starsza literatura.

⁵ Anello episcopale, 3,0 x 3,0 cm, Bottega Fratelli Tavani, sec. XX, diocesi Chieti – Vasto, Regione ecclesiastica Abruzzo Molise; <https://www.beweb.chiesacattolica.it/benistorici/bene/931971/Bottega+Fratelli+Tavani+sec.+XX%2C+Anello+episcopale#action=ricerca%2Frisultati&view=griglia&locale=it&ordine=&ambito=CEIO-A&liberadescri=anello+episcopale+sec.+XX&liberaluogo=&highlight=sec&highlight=XX&highlight=Anello&highlight=episcopale> [dostęp: 9.10.2022].

⁶ Pierścień biskupi z ametystem. Wymiary 2,5 x 2,4 x 2,4 cm, *Inventario dei beni storici e artistici della diocesi di Bologna* (data publikacji: 6.02.2018).

na Lateranie⁷ oraz bazylika św. Piotra na Watykanie⁸. Cztery bazyliki większe (patriarchalne, obecnie zw. papieskimi) – w swoim pierwotnym kształcie należały do antyku chrześcijańskiego. W sensie ideowym były kościołami tytularnymi patriarchów: Zachodu (św. Jana na Lateranie), Konstantynopola (św. Piotra), Aleksandrii (św. Pawła za Murami) i Antiochii (Matki Bożej Większej). Po uznaniu patriarchatu w Jerozolimie, patriarsze przydzielono bazylikę św. Wawrzyńca za Murami, nieuznaną jednak za bazylikę większą. Świątynie te łącznie symbolizują jedność Kościoła i przypominają o roli patriarchów Kościoła Chrystusa jako następców patriarchów Starego Testamentu: „Lud pochodzący od Abrahama będzie powiernikiem obietnicy danej patriarchom, ludem wybranym, wezwanym, by pewnego dnia przygotować zgromadzenie wszystkich dzieci Bożych w jedności Kościoła”⁹.

Pierścienie biskupie z kamieniem

Dwa omówione niżej pierścienie reprezentują tę samą odmianę okazałej ozdoby biskupiej z gemmą w ramie z brylantów, nierzadko ofiarowywanej biskupom i kardynałom, a nawet papieżom¹⁰. Pierścieniami tego rodzaju papieże honorowali szczególnie zasłużonych hierarchów.

Szczególnie interesująca historia łączy się z pierwszym z nich, eksponowanym w Muzeum Archidiecezjalnym w Gnieźnie jako pierścień papieża Jana XXIII (pontyfikat 28 października 1958 – 3 czerwca 1963). Zdobí go ametyst *en cabochon* w brylantowej oprawie (28 diamentów), wyróżniający się nie tylko wielkością, ale i głęboką barwą, na strzemiączkach

⁷ Arcybazylika św. Jana na Lateranie jest katedrą biskupa Rzymu i najważniejszą katolicką świątynią na świecie. Nosi tytuł *Sacrosancta lateranensis ecclesia omnium urbis et orbis ecclesiarum mater et caput*, czyli Najświętszy kościół laterański, Matka i Głowa kościołów całego Miasta i Świata. Pierwsza pięcionawowa bazylika została wybudowana w latach 314–318, a jej obecny kształt jest głównie efektem przebudowy barokowej, z wnętrzem z 1646 roku zaprojektowanym przez Francesco Borrominiego. W latach 80. XIX wieku powiększono prezbiterium, co mogło przyczynić się do popularyzacji elementów wnętrza jako potencjalnego wzorca.

⁸ Bazylika św. Piotra na Watykanie, zbudowana w latach 1506–1626 w miejscu pięcionawowej bazyliki ufundowanej przez Konstantyna Wielkiego z ok. 324 roku, posiada korpus nawowy autorstwa Carla Maderny.

⁹ KKK 59–60.

¹⁰ Wiadomo o tym z przekazów pisemnych, jak wzmianka o pierścieniach ofiarowanych papieżowi Leonowi XIII z okazji jego 10. Jubileuszu w 1888 roku: „O krzyżach tak zwanych biskupich i pierścieniach ofiarowanych przez różne diecezje, różne prywatne osoby 1 monarchów, jest niepodobną rzeczą pisać, nie podając rysunku. [...] Z pierścieni pierwsze miejsce trzyma pierścień ze słynnym brylantem, ofiarowany przez sułtana Abdul-Hamida, potem pierścień z chryzolitem od królowej hiszpańskiej, następnie pierścień od księżąt Joinville i Penthièvre”; cyt. za: Smoczyński 1889: 39–40.



Il. 2. Pierścień Jana XXIII, Wenecja lub Mediolan, 1961 r., Gniezno, Muzeum Archidiecezji Gnieźnieńskiej, fot. Katarzyna Bogacka

zaś umieszczono tarcze z ukazaniem *w reliefie* herbem Jana XXIII. Daty wygrawerowane po wewnętrznej stronie obrączki (szyny): „MDCCCLXXXI 25 XI–MCMLXI” (1881 – 25 listopada 1961) są pamiątką osiemdziesiątych urodzin papieża (il. 2).

Jak podał ks. Edmund Palewodziński, pierścień został prawdopodobnie wykonany na zamówienie mieszczan weneckich u miejscowego złotnika jako dar urodzinowy dla Jana XXIII, ewentualnie przez złotnika z Mediolanu na zamówienie diecezjan z Bergamo. Znacznie bardziej prawdopodobna wydaje się pierwsza ewentualność, jako że kardynał Angelo Giuseppe Roncalli był patriarchą Wenecji od 12 stycznia 1953 roku do wyboru na papieża 28 października 1958 roku. Inny napis, wygrawerowany na blaszce przytwierdzonej do etui zaświadcza, że następny papież, Paweł VI, podarował pierścień prymasowi Polski, kard. Stefanowi Wyszyńskiemu: „Pierścień Jana XXIII darowany przez Pawła VI Kardynałowi S. Wyszyńskiemu Prymasowi Polski. 4. VII 1963”¹¹. Prymas brał udział w konklawe po śmierci Jana XXIII, zakończonym 21 czerwca 1963 roku wyborem Pawła VI. 4 lipca nowy papież przyjął kard. Wyszyńskiego na pożegnalnej audiencji i wręczył mu pierścień swego poprzednika. Dar ten był niezwykłym wyróżnieniem Prymasa, który niezłomnie utrzymywał silną pozycję Kościoła w Polsce, co było ewenementem za żelazną kurtyną, a podczas soboru (1962–1965) z upoważnienia papieskiego reprezentował katolików całego bloku komunistycznego. Był też afirmacją „serdecznej więzi, jaka łączyła kard. Wyszyńskiego z bł. Janem XXIII, który znał i kochał

¹¹ Palewodziński b.r.w., nlb. [nr 49a].

Polskę” i kilkakrotnie ją odwiedzał¹². Jako własność prymasa Wyszyńskiego pierścień był przechowywany w jego siedzibie w Pałacu Arcybiskupim w Warszawie. 19 marca 1981 roku (na początku śmiertelnej choroby prymasa, zm. 28 maja 1981 roku) został przeniesiony do skarbcza archikatedry warszawskiej¹³. Można sądzić, że do Gniezna został przekazany po 25 marca 1992 roku, gdy na mocy bulli Jana Pawła II Totus Tuus Poloniae Populus przestała istnieć unia personalna między Gnieznom i Warszawą. Wtedy też pierścień wyłączono z użytku i umieszczono na wystawie stałej w Muzeum Archidiecezji Gnieźnieńskiej. Za inspirację biżuterią antyku należy tu uznać kaboszonowy szlif kamienia – jedyny znany w starożytności.

Z włoskiego warsztatu pochodzi także pierścień biskupi abpa Józefa Feliksa Gawliny – wielkiego patrioty i Prawdziwego Pasterza¹⁴ – w Muzeum Powstania Warszawskiego¹⁵ (il. 3). Ks. Gawlina został mianowany biskupem polowym Wojska Polskiego, a sakrę biskupią otrzymał 19 marca 1933 z rąk kard. Augusta Hlonda. Podczas II wojny światowej na polecenie dowództwa WP pełnił służbę na uchodźstwie. 3 października 1942 roku papież Pius XII mianował go biskupem ordynariuszem dla polskich uchodźców cywilnych na Wschodzie. Wziął udział w kampanii włoskiej, w tym w bitwie o Monte Cassino. Po wojnie przebywał w Rzymie, w 1952 roku został mianowany arcybiskupem tytularnym Madrytu, gdzie zmarł w 1964; w jego pogrzebie uczestniczyło 200 biskupów, wśród nich – prymas Polski.

We wspomnieniu Stefana Wyszyńskiego o zmarłym znajduje się wzmianka o pierścieniu:

Syn ziemi śląskiej, Polak z krwi i kości, ciągle w drodze do swojej Ojczyzny, rozmiłowany w ziemi polskiej, umarł z dala od ziemi ojczystej, której oddał całe życie swoje, za którą walczył na wszystkich lądach i morzach wszystkich krajów i części świata. Arcybiskup Józef Gawlina padł na posterunku, do ostatniej chwili

¹² Rastawicka 2011: 57–58.

¹³ Palewodziński b.r.w., nlb. [nr 49a].

¹⁴ Tak określił abp. Gawlinę Sekretariat Generalny II Soboru Watykańskiego; <https://ordynariat.wp.mil.pl/pl/articleswiadomosci-wrzesien-2020/56-rocznica-smierci-abp-jozefa-gawliny/> [dostęp: 9.10.2022].

¹⁵ *Pierścień Arcybiskupa Józefa Feliksa Gawliny*, złoto, srebro, spinel, brylanty, miejsce wykonania: Rzym, datowanie: 17.05.1964; Karta Muzeum Powstania Warszawskiego, nr inwentarza MPW-M/2819, nr ewidencyjny 2819. Napis wygrawerowany na pierścieniu: „dar Arcybiskupa J. Gawliny dla umiłowanej Warszawy, Rzym 17 maja 1964 r.” upamiętnia dzień przekazania pierścienia w darze – niedzielę Zesłania Ducha Świętego. Ponieważ pierścienie określane są jako biskupie, należy przyjąć, że został przygotowany przed sakrą biskupią 19 marca 1933 roku.



Il. 3. Pierścień abpa Józefa Gawliny, północne (?) Włochy, przed 1933 r., Warszawa, Muzeum Powstania Warszawskiego, fot. Muzeum Powstania Warszawskiego

walcząc o prawa Narodu. [...] Jako znak swej miłości do Warszawy przekazał Archikatedrze Warszawskiej swój pierścień biskupi, tuż przed śmiercią¹⁶.

W 45. rocznicę śmierci arcybiskupa, 21 września 2009 roku kard. Józef Glemp, prymas Polski, po Mszy św. odprawionej w muzealnej kaplicy przekazał pierścień dyrektorowi Muzeum Powstania Warszawskiego Janowi Ołdakowskiemu¹⁷.

Najbardziej charakterystycznym elementem pierścienia abp. Gawliny są główki anielskie na strzemionkach. Motyw ludzkich pełnoplastycznych głów, ukazanych tyłem do siebie po obu stronach oczka, ma genezę sięgającą epoki brązu. Został odnotowany w pierścieniu wykonanym w całości z serpentynitu, pochodzącym z końca III lub początku II tysiąclecia przed Chr. ze wschodniego Iranu, a opublikowanym przez Anne Ward et al.¹⁸ Na pierścieniu abp. Gawliny, podobnie jak na kilku innych pierścieniach biskupich z XIX i XX wieku, występuje motyw antytetycznych putt zredukowanych do uskrzydłonej główki dziecięcej (o symbolice główki anielskiej)¹⁹. Uskrzydłone putta były bardzo popularnym motywem sztuki greckiej i rzymskiej, często rzeźbionym na gemmach, np. w scenie ukazującej zapasy amorków na gemmie z karneolu z połowy I w. przed Chr.)²⁰. Przejął go renesans,

¹⁶ Gołąb 2009.

¹⁷ Gołąb 2009.

¹⁸ Ward et al. 1987: 18, nr kat. 2.

¹⁹ W Muzeum Diecezjalnym w Pelplinie znajduje się pierścień wyróżniający się dwiema parami główek, z początku XX wieku (?), inny, z pierwszej połowy XX wieku – w siedzibie kurii archidiecezjalnej w Kownie; zob. Bogacka 2021, t. 2: kat. Pel-A-01; Kow-A-01. Do tego ostatniego bardzo podobny jest pierścień biskupi, sprzedany przez Dom Aukcyjny Cambi w 2020 roku; *Fine Jewels* 2020: nr kat. 99.

²⁰ Spier 1992: nr 204. Carnelian, A 5.

a następnie barok oraz oparte na nich neostyle. Motyw ten wprowadza w teologię i ikonografię bytów duchowych, jakimi są aniołowie. Występowali w grecko-rzymskim świecie pogańskim, lecz zawsze byli uznawani za obcy element pochodzący ze Wschodu. Na podstawie danych biblijnych i żydowskich oraz niektórych tradycji pogańskich angelologię chrześcijańską zaczęli opracowywać Ojcowie Kościoła²¹. W odniesieniu do pierścieni biskupich warto wspomnieć, że w sztuce wczesnochrześcijańskiej często wyobrażano królów i książąt z „symbolem opiekuńczości w postaci małutkiej uskrzydłonej Nike (Wiktorii) spoczywającej na dłoni lub ramieniu władcy”²². Za cesarza Teodozjusza Wielkiego, w okresie triumfu chrześcijaństwa, znaczenie przedstawień bóstw greckich uległo chryścianizacji, tak iż przyjęły symbolikę chrześcijańskich aniołów – bożych posłańców i opiekunów. Nadawanie im postaci dziecka jest kompromisem między przedstawianiem aniołów o cechach męskich lub kobiecych. Ukazanie samej uskrzydłonej główki ilustruje pewną grupę poglądów nt. natury aniołów. Jako byty duchowe nie mają ciał (np. Ireneusz z Lyonu) lub ich ciała stanowią płomień i powietrze (np. Klemens Aleksandryjski). Istniało także przekonanie, iż aniołowie posiadają skrzydła, na których zdolni są przemieszczać się tak szybko, iż mogą przebywać jednocześnie w wielu miejscach (Tertulian)²³.

Pierścienie z rzeźbioną gęmmą

Kwintesencją żywotności wpływów antyku są jednak pierścienie z końca XIX – początku XX wieku z wprawionym kamieniem ozdobionym wypukłą lub wgłębłą płaskorzeźbą. Idea pierścienia z kameą lub *intaglio* (służącym jako tłok pieczętny) została przejęta z pierścieni antycznych²⁴. Tak dekorowane oznaki biskupie można odnotować w różnych okresach, pomimo zakazu używania rzeźbionych kamieni do pierścieni biskupich (jako zarezerwowanych dla kardynalskich), przytoczonego przez Innocentego III, a ponowione przez św. Karola Boromeusza.

W Polsce najwcześniejszy zachowany pierścień z kameą (z grupą Ukrzyżowania), pochodzi z 2. połowy XVIII wieku i należał do Ignacego Krasickiego. Skromna oprawa świadczy o popularności wzorców antycznych w czasach oświecenia.

Ikonografia sto lat późniejszych trzech włoskich pierścieni z kameami przedstawiającymi popiersie Maryi lub Jezusa wzorowana jest na pierścieniach należących do papieża, Piusa VII (1800–1823) i Leona XII (1823–1829), zapewne, by podkreślić łączność noszących je hierarchów ze Stolicą Apostolską²⁵. Typy wizerunków – profilu Chrystusa oraz Maryi w ujęciu trzy czwarte, w konwencji *Mater Dolorosa* – nawiązują do antycznych gęmm portretowych. Potencjalne wzorce występowały w wielu indywidualnych odmianach, dzięki czemu łatwiej można było zbliżyć się do nich i osiągnąć efekt „starożytności”.

Pierścień z przełomu XIX i XX wieku z kameą z profilem Chrystusa i napisem na pokrywce schowka „Josephus Bilczewski Archiep[iscop]us Leopold.[iensis]”) należał do arcybiskupa metropolity lwowskiego św. Józefa Bilczewskiego (1901–1923), ostatniego prymasa Galicji i Lodomerii, kanonizowanego w 2005 roku. Został sprawiony z okazji sakry biskupiej 20 stycznia 1901 roku. Przyjęłam, że jedynie kamea pochodzi z Włoch, a oprawiona została na miejscu, we Lwowie. Pierwszy pierścień z kameą z popiersiem Matki Bożej Bolesnej, z ok. 1880 roku, należał do biskupa przemyskiego Józefa Sebastiana Pelczara i znajduje się dziś w krakowskim muzeum jego imienia (il. 4). Ks. Pelczar używał tego pierścienia jako kanonik (1880), a następnie jako biskup. Drugi pierścień, sprzed 1906 roku, wydobyto z grobu sufragana lwowskiego Władysława Bandurskiego w katedrze wileńskiej podczas ekshumacji 18 czerwca 1996 roku. Za włoską proveniencją przemawia tu nie tylko misternie wykonana kamea, ale także stylistyka płaskorzeźbionej platy i akantowych wsporników (strzemionek).

Z ostatnich dwóch stuleci znany jest tylko jeden pierścień pieczętny biskupa z gęmmą ciętą wgłębnie. Został on zamówiony we Włoszech przez profesorów UJ i przekazany w 1899 roku rektorowi, ks. Józefowi Sebastianowi Pelczarowi z okazji jego nominacji na biskupa pomocniczego przemyskiego²⁶ (il. 5). Na szmaragdzie (?) rzeźbionym *intaglio* ukazano wielofigurową scenę Ukrzyżowania, inspirowaną płaskorzeźbami stall Donatella w San Lorenzo we Florencji (z lat 1460–1466). Kompozycja ta została znacznie bardziej zminiaturyzowana i misternie wykonana niż np. Wielka Kamea Francji z I wieku n.e. Jej temat – Golgota – oprócz soteriologicznego,

²¹ Oleschko 2002: 155, 158.

²² Oleschko 2002: 466.

²³ Krauze 2010: 354.

²⁴ Ich liczne przykłady znajdują się w kolekcji Jeana Paula Getty’ego; zob. Spier 1992.

²⁵ Bogacka 2021, t. 1: 51.

²⁶ Zob. Bogacka 2021, t. II: kat. Kra-A03, Kr-A-01, Wa-A-02; Kr-A-02. Tu starsza literatura.



Il. 4. Pierścień z kameą *Mater Dolorosa* biskupa przemyskiego św. Józefa Sebastiana Pelczara. Włochy(?), ok. 1880 r. Kraków, Muzeum im. św. Józefa Sebastiana, fot. AG Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego



Il. 5. Pierścień pieczętny ze szmaragdem *intaglio* biskupa przemyskiego św. Józefa Sebastiana Pelczara. Włochy(?), 1899 r., Kraków, Muzeum im. św. J. S. Pelczara

religijnego ma także wymiar głęboko humanistyczny. Dlatego może zostać zestawiona z gemmą ze sceną kaźni Marcjasza z I wieku w J. Paul Getty Museum²⁷.

Pierścienie ostatniej grupy należały do tak prominentnych hierarchów, jak dwaj kanonizowani biskupi i charyzmatyczny biskup polowy Wojska Polskiego. Jednak nawet wyjątkowo dobrze udokumentowane insygnia bp. Pelczara²⁸ nie mogą zostać obecnie przypisane żadnemu złotnikowi, czy pracowni, wymagają więc dalszych badań.

Zakończenie

W polskich zbiorach znajduje się co najmniej osiem cennych pierścieni z XIX i XX wieku, wykonanych we Włoszech, kraju w sposób naturalny kultywującego tradycję antyczną. Reprezentują one najważniejsze odmiany liturgiczne: pierścien papieski, kardynalski, biskupi (otrzymany podczas sakry) oraz pieczętny. Należały w niedawnej przeszłości do wybitnych hierarchów Kościoła w Polsce, a obecnie wszystkie są eksponowane w muzeach. Są to w większości dzieła niezidentyfikowanych włoskich jubilerów, jednak przynajmniej w niektórych przypadkach możliwe jest dotarcie do ich analogii we Włoszech. W ten sposób ustalony został warsztat Tavanich, w którym wykonano dwa pierścienie kardynalskie.

Badania nad pierścieniami biskupimi potwierdziły znaczenie antyku grecko-rzymskiego jako źródła form i sposobów opracowania pierścieni, a także naprowadziły na zasygnalizowaną wyżej kwestię wpływu starożytnego Wschodu. Oddziaływała zarówno architektura najważniejszych świątyń Rzymu i chrześcijaństwa, motywy plastyczne grecko-rzymskiego antyku (wyobrażenia uskrzydłonych bóstw) wraz z ich przesłaniem ideowym, które z czasem zostało schryścianizowane. Inspiracje antyczne w wizerunkach i scenach przedstawianych na pierścieniach są czytelne przez ich głęboko humanistyczną wymowę.

Insygnia te stanowią kolejny etap łączący starożytność ze sztuką współczesną, za ich pośrednictwem (schryścianizowany) antyk przenika do najważniejszego obecnie medium – internetu, funkcjonuje w kulturze masowej, ale też ulega komercjalizacji.

²⁷ Spier (1992: nr 288, Carnelian A).

²⁸ Założone przez bp. Pelczara zgromadzenie zakonne siostr Sercanek prowadzi w Krakowie zarówno muzeum jego imienia, przechowujące pamiątki po nim, jak i archiwum przechowujące zachowaną dokumentację.

Bibliografia

Źródła

Gawlina 2019 = Józef Gawlina, *In viam pacis. Dziennik Biskupa Polowego Wojska Polskiego 1939–1945*, wstęp i edycja Jerzy Myszor, Katowice 2019

KKK = *Katechizm Kościoła katolickiego*, Poznań 1994

Smoczyński 1889 = Wincenty Smoczyński, *Wspomnienia o Polskiej Pielgrzymce do Rzymu w 1888 r. na Jubileusz J. Ś. Leona XIII Papieża*, Kraków 1889: 39–40

Oprowacowania

Bogacka 2004 = Katarzyna Bogacka, *Pastorały w Polsce. XI–XVIII w.*, Marki 2004

Bogacka 2008 = Katarzyna Bogacka, *Insignia biskupie w Polsce. Pierścień, pektorał, infuła. XI–XVIII w.*, Warszawa 2008

Bogacka 2021 = Katarzyna Bogacka, *Ornamenta episcoporum. Społeczna historia i symbolika insygniów biskupich na ziemiach polskich. 1801–1919*, t. 1–2, Warszawa 2021

Fine Jewels 2020 = *Fine Jewels*. Milano 30 Novembre 2020 [katalog aukcyjny], Milano 2020; <https://www.gazette-drouot.com/telechargement/catalogue-e?venteld=110113>, nr kat. 99 [dostęp: 1.09.2022].

Gołąb 2009 = Tomasz Gołąb, *Pierścień bohaterskiego miasta*, „Gość Niedzielny” 2009, 39 (27.09.) <https://gosc.pl/files/old/gosc.pl/zalaczniki/2009/09/28/1254128404/1254128446.pdf> [dostęp: 9.10.2022]

Krauze 2010 = Aleksandra Krauze, *Czy anioły zawsze miały skrzydła? Kilka uwag metodologicznych i merytorycznych o badaniach przeprowadzonych na potrzeby pracy magisterskiej z historii sztuki starożytnej i wczesnochrześcijańskiej*, „Roczniki Humanistyczne” 2010, 4

Krzyżowski 2019 = Tomasz Krzyżowski, *Korespondencja arcybiskupa ormiańskiego-katolickiego Józefa Teodorowicza z prymasem Polski kardynałem Augustem Hlondem z lat 1924–1938*, „Lehahayer. Czasopismo poświęcone dziejom Ormian polskich” 2019: 165–296

Oleschko 2002 = Herbert Oleschko (ed.), *Księga o aniołach*, Kraków 2002

Palewodziński b.r.w. = Edmund Palewodziński, Stan skarbcza gnieźnieńskiego w XX wieku, mps [niepublikowane opracowanie w Muzeum Archidiecezji Gnieźnieńskiej, 1960 z późniejszymi uzupełnieniami].

Pierścień Arcybiskupa Józefa Feliksa Gawliny, Karta Muzeum Powstania Warszawskiego, Nr inwentarza MPW-M/2819, nr ewidencyjny 2819.

Rastawicka 2011 = Anna Rastawicka, *Kardynał Wyszyński – sługa Kościoła powszechnego*, „Biuletyn IPN” 2011, 10: 50–63.

Spier 1992 = Jeffrey Spier, *Ancient gems and finger rings. Catalogue of the Collections. The J. Paul Getty Museum, Malibu – California* 1992

Ward et al. 1987 = Anne Ward, John Cherry, Charlotte Gere, Barbara Cartlidge, *Der Ring im Wandel der Zeit*, Fribourg 1987

Strony internetowe

<https://dzieje.pl/aktualnosci/pierscien-abp-gawliny-ofiarowany-muzeum-powstania-warszawskiego> [dostęp: 9.10.2022]

<https://ordynariat.wp.mil.pl/pl/articleswiadomosci-wrzesien-2020/56-rocznica-smierci-abp-jozefa-gawliny/> [dostęp: 9.10.2022]

<https://www.1944.pl/artukul/pierscien-dla-muzeum,3076.html> 22.09.2009 [dostęp: 1.09.2022]

<https://www.anca-aste.it/it/asta-0622/anello-vescovile-con-ametista-di-ct-25-00-circ.asp>

<https://www.beweb.chiesacattolica.it/benistorici/bene/931971/Bottega+Fratelli+Tavani+sec.+XX%2C+Anello+episcopale#action=ricerca%2Frisultati&view=griglia&locale=it&ordine=&ambito=CEIOA&liberadescri=anello+episcopale+sec.+XX&liberaluogo=&highlight=sec&highlight=XX&highlight=Anello&highlight=episcopale> [dostęp: 9.10.2022]

<http://www.francoblumer.it/wp-content/uploads/2012/01/C-V-ott-2015-1.pdf> [dostęp: 1.09.2022]

Summary

Nineteenth- and twentieth-century Italian bishops' rings in the artistic culture of Poland

Jewellers' workshops in Rome and other Italian cities receive hundreds of commissions for rings for the hierarchs of the Roman Catholic Church, starting with the Pope, and maintain a dominant position in Europe in this regard. Insignia of this kind have for centuries been one of the traditional papal gifts for bishops from around the world making their *ad limina* visit to the Apostolic see, and when taken back to their home countries they exert an impact on the artistic culture of these countries, both in the material sphere (constituting an important source of inspiration for pieces made locally which, over time, become gifts for museums and shrines), and in the spiritual (raising awareness of the context in which the gift took place – thereby becoming symbols of historical events and the participation of in them of specific individuals – and also the related ideological and political content). These objects are also related to cultural phenomena such as commercialization or functioning in mass culture. Examples of works from the nineteenth and twentieth centuries will be cited in support of the above-mentioned thesis regarding the complex cultural role of rings.